

ИМА ЛИ „ПОМАШКИ ГОВОР“ В БЪЛГАРИЯ?

ВТОРА ЧАСТ¹

ГЕОРГИ МИТРИНОВ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

g_mitrinov@abv.bg

Публикацията представя критичен поглед върху изследването на Емел Балъкчи, посветено на българските родопски говори. Разгледан е опитът ѝ да определи родопските говори като помашки, игнорирайки наличието на изконно българско християнско население в Родопите. С множество примери е разкрита липсата на научна компетентност и обективност на авторката при представяне на характерните особености на българските родопски говори.

Ключови думи: българска диалектология, родопски диалекти, историческа граматика на българския език, „помашки говор“

IS THERE A POMAK DIALECT IN BULGARIA?

SECOND PART

GEORGI MITRINOV

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

g_mitrinov@abv.bg

The paper presents a critical look at a study by Emel Balakchi dedicated to the Bulgarian Rhodope dialects and addresses her attempt to regard the Rhodope dialects as Pomak dialects, while ignoring the presence of a native Bulgarian Christian population in the Rhodopes. Numerous examples reveal the author's lack of scientific competence and objectivity in presenting the characteristic features of the Bulgarian Rhodope dialects.

Keywords: Bulgarian dialectology, Rhodope dialects, historical grammar of the Bulgarian language, Pomak dialects, Bulgarian history

Интерес представлява включеният в книгата на Е. Балъкчи „Родопските говори. Богатство и магия“ речник на българските родопски говори, определени от нея като „помашки“ (с. 23–59). В уводните думи е отбеля-

зано: „Речника² съдържа около 1300 думи“ (с. 23). Що се отнася до структурата и спецификата му, речниковите статии в него включват заглавни думи без поставено ударение. Текстът не е транскрибиран. Няма и никаква граматическа характеристика. А това са важни лексикографски изисквания при създаването на диалектен речник. Следва съответствието на думата, засвидетелствано в чужд език (турски, аралски!, фарси, украински, руски и др.). Откриват се речникови статии, в които заглавната дума като същ. име е членувана: *гурона* – *гората*. В други примери заглавната дума е в мн.ч.: *брава* – *брой овце!* Тук формата за мн.ч. *брава* на съществителното *браф* ‘глава добитък, обикновено овца’ може да се възприеме и като същ. име от ж.р., означаващо приспособление за затваряне и заключване на врата. Понякога заглавната дума е в мн.ч., а значението – в ед.ч.: *кармале* (tr. *kartal*) – *орел*; *маймане* (tr. *maytap*) – *шега*. Налице е непоследователност при отбелязването на умалителните форми. В едни речникови статии те са включени наред с основната форма като заглавни думи: *тас*, *тасле* (fars. *tas*) – *бакърена паница за хранене*. В други умалителната форма, която е и звателна, е в отделна речникова статия: *севда* – *любов, любима*; *севдице* – *любима, скъпа* (*Севдице кузум пиленце...*).

Обичайно значението на лексемата е представено с неин синоним. Порядко то е описателно. В отделни примери самото значение повтаря названието, което показва, че авторката се затруднява да даде описателно тълкуване: *мусака* (tr. *musakka*) – *мусака*. Често дефинициите не са точни и изчерпателни. Глаголи *арниса*, *паарниса* са отбелязани със значение ‘премина (за болка)’. Но в родопските говори глагол *арнисам* се употребява със значение ‘спирам да върша нещо’, а безличната глаголна форма *арниса* означава ‘спря, прекрати се – за природно явление и др.’. Название *гарагъшка* е включено със значение ‘гарга’, но в Родопския речник значението е: 1. ‘Сврака’ (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Широколъшки район, Ягодина, Девинско). 2. ‘Чиле прежда’ (Настан, Девинско (Стойчев/Stoychev 1965: 142). Наречието *часку*, *часка* е определено като ‘двечера’ (*Часку да додеш Мехмеде имаме тьожка межица...*). Докато в облик *чѐска* то е характерно за родопските говори със значение ‘по-късно, навечер’ (Стойчев/Stoychev 1965: 300). Заглавната дума *сефте* е представена от Е. Балъкчи с тълкуване ‘първа продажба, начало’. В случая не е отбелязано наличието на наречие *сефте*, а и посоченото значение не е точно, тъй като това е ‘нещо, което се върши за пръв път’. Семантиката на лексемата *гармуда* е определена като ‘снежна или друга топка’. А в Родопския речник тази лексема има по-широка семантична сфера: 1. ‘Буца пръст’. 2. ‘Плътно натиснали се на купчина хора и животни’ (Смолянско; Ардинско; Маданско; Девинско) (Стойчев/Stoychev 1965: 143). Заглавката *сурмьо* (tr. *sürme*) е тълкувана като ‘талпа за затваряне на врата’! В Родопския речник *с’урмѐ*, с фонетичен вариант *с’урм’ô*, е със значение ‘запиналка на врата, която се движи хоризонтално’. Двата варианта са разпространени в говорите на българските християнски села Славейно и Манастир;

на българските мохамедански села Виево и Кутела, както и в говора на с. Петково, Смолянско, в което съжителства изконно българско население от двете конфесионални групи (Стойчев/Stoychev 1965: 275).

Буди недоумение речниковата статия със заглавна дума *чупка* и с посочени значения: ‘отчупена’, ‘отделям се, излизам’! Според първото тълкуване думата е причастие, а според другите две – глагол. По-скоро става въпрос за повелителна глаголна форма със значение ‘махай се, изчезвай’, характерна за разговорния български език. Представяне на значението със синоним, характерен за просторечието или сленга, се открива и на други места: *утракату*, *укумуш* (т. *okutuş*) – *отворко*, *отракано!*; *изфиряса* – *изчезна*, *офейка*. Лексемата *ахренин* е с отбелязано значение ‘етническо самоопределяне на част от мюсюлманите’ (*Йе сум не пума*, *йе сум ахренин!*), което е некоректно. В случая става въпрос за конфесионална група българско население. А названието на родопските българи, изповядващи исляма, е употребявано и от местните българи християни. Според наши изследователи „Ахряни е прозвищно название и самоназвание на българите мохамедани от Родопската област и Беломорска Тракия“ (Райчевски/Raychevski 2004: 153).

Налице са примери с включени в една речникова статия фонетични и морфологични варианти, както и производни на една дума. В речниковата статия *парен*, *паренкя*, *паренка*, *пърин* – *одеве*, *преди малко* се откриват фонетични и морфологични варианти на наречието *парен* ‘одеве’. В речниковата статия *люде*, *людесу*, *людйено*, *людкове* (рус. *люди*, укр. *людина*) – *човеци*, *хора* са включени форми с членни морфемии за мн.ч. за близост и отдалеченост, както и умалителна форма. Към заглавката *коснувам*, *каснувам*; *кусни*, *касни* (укр. *покушвати*; рус. *кушать*) – *хапвам*, *ям*, *храня се*, *опитвам ядене*; *хапни*. (*Кусни син клинчек (баничка!)*) се откриват и повелителни глаголни форми. В речниковата статия *оскомина* – *изтръпна (при ядене на кисели плодове)* (*Кума барни (устните) се ми оскуминаа ат есе кисальки*) заглавната дума е съществително име, а според тълкуването и илюстративния материал става въпрос за глаголна форма. Освен това думата *скѝмина*, чийто вариант се явява обликът *оскѝмина*, със значение ‘тръпчиво, неприятно усещане в зъбите, след като се ядат зелени или кисели плодове’, е засвидетелствана в балканските, мизийските и западните български говори (БЕР/BER 6 2002: 775). Дали и те са „помашки“?

В една речникова статия като заглавки са отбелязани прилагателното *алашик* ‘приучен, свикнал’ и глаголната форма *алащиса* ‘свикна, привикна’: *алашик*, *алащиса* (т. *alışık*) – *свикнал*, *привикнал*, *навикнал*. В отделна речникова статия е включена глаголна форма *альщиса* (т. *alışık*) – *свикна*. Подобен е примерът и със заглавката *сгропали са*, *сгропало*, *сгропало* – *съблечи се*, *разголен*. В речникова статия *кратиш*, *крати* – *свършек*, *свърши* се откриват съществително име и глаголна форма. В друга речникова статия са включени прилагателни и съществителни имена с техни форми като заглавни думи: *длег*, *дляги*, *дльоги*, *дльошки*, *далгуне*, *далгуче* – *дълги*. Реч-

никовата статия *праваса рока, праве* (рус. *правая рука*) – *дясната ръка, дясно* обединява съчетание с членувано прилагателно *праваса рока* с наречие за начин *праве*, като в Родопски речник то е с посочено значение ‘право’ в говори от Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Златоградско; Чепино (Стойчев/Stoychev 1965: 246). Подобен е примерът и с *аднож, баннож, аднашка* (рус. *однаждый*) – *веднъж. (Баннож одифме нах лелька. – Веднъж ходихме при леля)*. В случая към наречието за количество и степен *аднож* ‘веднъж’ е включено неопределителното местоименно наречие *баннож* със значение ‘някога’. В речниковата статия *утерно, утирно, утирната, заутрешиник* (укр. *утреня, заутреня, утренняя*; рус. *утром*) – *сутрин, след утре, в други ден* първите две думи са наречия за време (*утерно, утирно* ‘сутрин’). Следва членуваната форма на съществително име *утирната* ‘сутринта’, а накрая е добавено наречие за време *заутрешиник* със значение ‘вдругиден’! В обща речникова статия са включени въпросителното местоимение *какна, кина* със значение ‘какво’ и въпросителното местоимение за лица и предмети с форми за трите рода: *кутро, катра, кутрик* (*какна, кина, кутро, катра, кутрик – какво, кое*).

В други случаи като заглавки са посочени две и повече лексеми, които обикновено са в синонимна връзка и би трябвало да са в отделни речникови статии: *колтуце, филизе* (tr. *koltuk, filiz*) – *клони, израстъци след отсичане; суфро, синия* (tr. *sofra, sini*) – *софра, тава, синия; геч, гечко, позна* (tr. *geç*; рус. *поздний*; укр. *пизний*) – *късно; маличку, мутъку* (рус. *маленький*) – *малко, мъничко*. В последния пример наред с форма за ср.р. ед.ч. на прил. *мутек* е включена и умалителна форма на прил. име за ср.р. ед.ч. *маличку* (Стойчев/Stoychev 1965: 211). В речниковата статия *йетце, йечку, йечко, млок, млочку – много. (Йечко та руба прилега,/ по-йечко шалом шелварки,/ оти ги ниско ворзуваш...)* се откриват наречията *йеце* и *млок* с техни умалителни форми. Но има неточност в посоченото значение. В родопските говори наречието *йаце* с фонетични варианти се употребява със значение ‘доста, твърде много’ (Стойчев/Stoychev 1965: 175). Използва се и съчетанието *йеца млџгу* ‘твърде много’.

В друга речникова статия са включени като заглавки три глагола, без да са посочени точните им значения: *изгрибам, нагрибам, огрибам – източвам, обирам*. В родопските говори глаголят *изгрибам* се употребява със значение ‘изгребвам’, глаголят *нагрибам* означава ‘награбвам, обхващам нещо за вдигане’, а глаголят *огрибам* – ‘огребвам’. Всеки от тях има и преносни значения, които са с по-слаба употреба. В речниковата статия *галчи, вели, арниса – говори* първите две глаголни форми са в 3 л. ед.ч., сег. време, а глагол *арниса* е в мин. св. време. Докато първите два глагола имат значение ‘говоря, казвам’, третият, който е от гръцки произход, е със значение ‘преставам, спирам’ (Стойчев/Stoychev 1965: 124).

Налице са груби грешки при тълкуването на значенията на заглавните думи от турски произход. В една речникова статия са включени като заглавни думи *адаш* ‘съименник’ и *аркадаше* ‘приятели’, като втората дума е

в мн.ч.: *адаш, аркадаше* (tr. *adaş*) – *приятел, другар*. В друга речникова статия пък има само едно значение на двете, всъщност абсолютно отделни, заглавни лексеми *кавун* и *карпуза*: *кавун, карпуза* (укр. *кавун*; tr. *karpuz*; рус. *арбуз*) – *дня*. Включеното название *кавун*, което също е от турски произход, непосочен от авторката (тур. *kavun*), е със значение ‘пъпеш’ в родопските и в някои тракийски говори.

Оказва се, според Е. Балъкчи, че голямо количество турцизми, арабизми, персизми, характерни за българската говорна територия като цяло, а и за книжовния български език, са отличителна черта на „помашкия говор“. Немалка част от тях се откриват в съвременния разговорен български език. Представените значения са от речника на Е. Балъкчи: *аба* ‘плъстен вълнен плат’, *абдал* ‘глупак’, *аванта* ‘облага’, *агале* ‘бавно’, *адет* ‘обичай’, *ахмак* ‘глупак’, *бабаит* ‘храбър, смел’, *баджак* ‘крак’, *баир* ‘възвишение, бърдо, хълм’, *батак* ‘тресавище, блато’, *бетер* ‘най-вече, по-лош, по-зъл’, *будала* ‘глупак’, *гьол* ‘блато, езеро’, *дере* ‘река’, *джам* ‘стъкло’, *дирек* ‘дървен стълб’, *ербап* ‘знаещ, компетентен’, *золум* ‘злини, несправедливост’, *ич*, *хич* ‘нищо, никак, съвсем не’, *ичкия* ‘пиене на алкохол’, *ишарет*, *иширет* ‘знак, сигнал, намек’, *каши* ‘ремък, колан’, *кале* ‘крепост’, *китапи* ‘книги с мъдрости’, *кандиса* ‘насити се’, *къздиса*, *каздиса* ‘ядосва се, сърди се’, *лакардия*, *лакардьо* ‘празнословие, празнодумство’, *лаф* ‘дума, слово, говор’, *мухабет* ‘разговор, разказ’, *мющерия* ‘клиент’, *руишет* ‘подкуп’, *саклет* ‘притеснение’, *сакън* ‘недей, внимавай, молба за нещо’, *серт* ‘строг, корав’, *сокак*, *сукак* ‘улица’, *такъми* ‘комплект от прибори (за риболов, за хранене) спортен отбор и др.’, *терлик* ‘плетени чехли’, *филян кишия* ‘едикой си човек’, *фишек* ‘патрон’, *хал* ‘състояние, положение (социално, здравно)’, *хайърлия* ‘благодееяние, добро; да е за добро’, *хатър*, *атър* ‘памет, зачитане’, *хесап*, *исап* ‘аритметика, сметка, отчет, съображение’, *чалъм* ‘придаване на важност, надуване’, *чам* ‘бор’, *чешиит* ‘чудак, отличаващ се от стадото, от общността’, *чорба* ‘супа’, *чирус* ‘слабичък, кокалест’, *ченгел* ‘кука, предмет, извит като кука’, *чул*, *чулче* ‘груба тъкан от козина за покривало на животни’, *шаинат*, *шашардисан* ‘объркан, объркван’, *шубе* ‘съмнение, подозрение’, *язък* ‘жалко! Горко!’ и др. Някои от заемките са представени с диалектен облик: *абажие* ‘човек произвеждащ аба, абаджия’, *авжийе* ‘ловец’, *ажемия* ‘неопитен’, *айлек* ‘безработен’, *завалийе* ‘нешастен, горък’, *калалак* ‘тъпла, навалица’, *суратъ* ‘лице, образ’, *таманъ* ‘достатъчно’, *фустанъ* ‘рокля’, *чаршеф*, *чиршеф* ‘чаршаф’, *чикия*, *чекийка* ‘малко джобно ножче’, *четал* ‘ъгъл на две клони, среща на два пътя и пр.’, *шалваре* ‘вид широки връхни гащи’.

Други турски заемки с не толкова широка употреба днес в разговорния български език са характерни за родопските говори, както и за останалите рупски говори. Важно е да се отбележи, че лексиката се употребява и от християните носители на говорите в Родопите, особено от представителите на старото поколение: *авелзаманско* ‘далечно минало’, *армаган* ‘подарък’, *артиса* ‘остана излишен, в повече’, *билюк* ‘стадо’, *гюсь* ‘гърди’, *дюл-*

герин ‘зидар’, *измет* ‘обслужване, прислугване’, *киреч* ‘вар’, *сакантия* ‘притеснение, досада; безпаричие, немотия’, *санким* ‘нима, като че ли’, *сахонь*, *сахан*, *сахън* ‘медна тава’, *сач* ‘глинена тава’, *сачек*, *сачак* ‘дървалник’, *суган лук* ‘кормид лук’, *тас* ‘бакърена паница за хранене’, *тесних*, *тезбих* ‘броеница’, *тифек*, *тюфек* ‘пушка’, *тукмак* ‘дървен чук, бухалка’, *укуш*, *юкуш* ‘стръмнина, нанагорнище’, *умуть* ‘надежда, упование, очакване’, *урадиса* ‘настъпи нечисто място и се почувства недобре’, *урсуз* ‘лош човек’, *фекир*, *факир* ‘бедняк, сиромах’; *фукаро*, *фукарица* ‘бедняк’, *хабер*, *абер* ‘известие, вест, новина’, *хасол*, *асол* ‘който се появява, с една реч, късо казано, следователно, в края на краищата’, *хайта* ‘луда глава, мързелив човек’, *чабужек*, *чебужек* ‘набързо, веднага, без губене на време’, *чейрек* ‘четвърт, четвъртина’, *чурук*, *чуручев*, *чуручест*, *чюрюк* ‘гнил, прогнил’.

Оказва се, че в речника на „помашкия говор“ са включени, като характерни за него, общоупотребими в съвременния български език думи, повечето от домашен произход: *бавя* ‘грижа се за дете, също и в смисъл приспивам’, *вдяна* ‘надявам конец на игла’, *ведро* ‘кофа’, *вряка* ‘крещи’, *втриса* ‘трепери’, *гега* ‘овчарска тояга’, *гиздило* ‘нови празнични дрехи’, *дрипа* ‘дреха’, *жила* ‘сухожилие’, *жмичка*, *жуменка* ‘криеница’, *заможан* ‘богат, заможен’, *камара* ‘купчина камъни’, *крамула* ‘караница’, *кряска* ‘вика’, *купач* ‘голяма мотика’, *къриши* ‘чупи’, *лани* ‘миналата година’, *ластар* ‘връхче, въже на лоза’, *лочи* ‘храни се (за куче)’, *мъкне* ‘скубе’, *мяса* ‘прилича’, *набарвам* ‘откривам, напипвам’, *нема* ‘няма’, *никогаши* ‘никога’, *нужник* ‘в случая тоалетна’, *обарвам* ‘опипвам’, *отдавна* ‘отпочина’, *пличи* ‘говори небивалици’, *плюска* ‘храни се невъзпитано’, *пришка* ‘мазол’, *пруст* ‘покрито място пред стая’, *развидели са* ‘разсъмна се’, *раздира*, *раздра* ‘разкъсва’, *ропотъ* ‘шум’, *ръжен* ‘желязна лопатка за пепел’, *свря се* ‘скри се’, *сне* ‘свали’, *троснат* ‘сърдит’, *труши* ‘чупи’, *тръшка* ‘друса, тръшка се на земята от болка, от яд и пр.’, *тумба* ‘купчина от нещо’, *чекам* ‘чакам’, *чита* ‘с малко остро носле’, *шавам*, *шавайми* ‘мърдам, ходя някъде’ и др. От представения лексикален материал става ясно доколко са основателни опитите на Е. Балъкчи да обособи *езиков фонд на помашката общност* и доколко въобще обособяването на такъв езиков фонд (каквото и да значи това) е възможно и оправдано.

Друга голяма група лексика, основно от домашен произход, включена в речника на „помашкия говор“, е характерна като цяло за рупските, а и за други български говори. Немалка част от нея е засвидетелствана и в старобългарски писмени паметници. Редно е Е. Балъкчи да обясни със сериозни езикови аргументи как въпросната лексика по произход и употреба се оказва „помашка“. В случая са представени отделни примери: *баруга* ‘локва’, *бардокви* ‘марули’, *благо*, *блачку* ‘сладко (също и за говорене)’; *врит*, *вритен*, *врут*, *врютчека*, *фру*, *фрю* ‘всички, всичко’, *мумаре* ‘сватовници, годечари’, *обидам* ‘да посетя, да видя’, *желва* ‘костенурка’, *житку млеку* ‘рядко мляко, айрян’, *иштем* ‘искам, търся’, *кудни ма* ‘целуни ме’, *любна*

‘целуна’, *огрипка* ‘метална лопатка за обръщане на катми; триъгълна маша за жар’, *одлава, отлава* ‘говори напреки, отговаря неучтиво на възрастен’, *панчуга* ‘дънер, пън’, *петрожилка* ‘живовляк’ *помет* ‘парцал, вързан на дървен кол за измиване пещта за хляб’, *ропа, ропка, рупка* ‘изровена яма’, *рукам, изрюкам* ‘викам, извикам’, *суще, сущи* ‘боклук’; *фири* ‘гонни’, *цадилка, цедилка* ‘голяма торба като чувал’, *чувам, чувай са* ‘пазя, варди се’, *юница* ‘малко женско теле’ и др. Ето няколко примера за разпространението и употребата на тази лексика. Названието *бардоква* ‘маруля’, от гръцки произход, е с разпространение, освен в родопските говори (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Девинско; Маданско), и в говори от Сливенско; Габровско; Ловешко; Тетевенско; Разложко и др., а също в словенския език (БЕР/BER 1 1971: 101). Названието *желва* ‘костенурка’ има ареали, освен в родопските говори, и в говори от Странджа; Карловско; Пловдивско; Софийско; Благоевградско, Разложко; Западна Тракия; Прилепско и Велешко. Открива се в сръбски, хърватски, словенски, руски, чешки и полски език (БЕР/BER 1 1971: 532). Глаголът *рукам* ‘викам’ е в употреба, освен в родопските говори, и в говори от Гоцеделчевско; Разложко; Хасковско; Западна Тракия; Банат. Негови съответствия има в сръбски и в хърватски език (БЕР/BER 6 2002: 340). Могат да бъдат представени още данни за разпространението на всички посочени по-горе думи от родопските говори в говорите от други райони на българската диалектна територия.

Речникът на „помашкия говор“ изобилства от примери за неправилни етимологии на заглавните думи. Например думата *купен*, която е от домашен произход, е посочена като френска: *купен* (фр.) – *купа със снопи*. Данните от БЕР сочат: *копѐн* – куп снопи вж. *копà* ‘голям, висок и закръглен куп сено, *копа*’ – рус. *копа* ‘куп; купчина сено’, укр. *копà* ‘купчина от 60 снопа’; чеш., словаш., пол., горнолуж., долнолуж. *кора* ‘купчина’; срхрв. *копа*, словен. *кòра* (БЕР/BER 2 1979: 615). Думата *принга* е с посочен италиански произход: *принга* (итал. *пранга* – *вериги за затворници, ост.*) – *капан*. Според БЕР *принга*² ‘примка, капан за птици’ (Павелско, Хвойна, Асеновградско; Беден, Настан, Девинско; Лилково, Пловдивско). – Произв.: *прингаль* ‘капан за едър дивеч’ (Яврово, Асеновградско). – От примка (вж.), с асимилаторно *н* от *м* пред *к* (срв. *принка*) и вторично озвучаване *нк* > *нг* (поради постназалното положение на веларната съгласна) (БЕР/BER 5 1996: 725). Според Е. Балъкчи глаголът *сурне* е от турски произход: *сурне* (т. *sürüklemek*) – *влачи, мъкне*. Но данните на Българския етимологичен речник показват неговия домашен произход: *сурне* – 3 л. ед.ч., сег. вр. от *сурна* ‘съборя; слезна, повлека, помъкна, потътря, плъзна’. С представка *с-* от *урне* 3 л. ед.ч., сег. вр. от *урна* ‘съборя, катурна; сваля, откъсна’, от стб. *оурънѣти* в 3 л. ед.ч. *оурънетъ, еднократен глагол към *оуръзвати (БЕР/BER 7 2010: 600). От посочените примери е очевидно, че етимологизиването е трудна, дори непосилна задача за Е. Балъкчи.

В опитите си да покаже близостта на „помашкия говор“ с руския и украинския език, авторката отбелязва съответствия в тези езици на думи, характерни за родопските говори на българския език. Но голяма част от думите са засвидетелствани в старобългарски писмени паметници, което показва, че те са характерни за старобългарския език и са запазени в архаичните родопски диалекти, както и в други български говори:

бальвям, больвам, блювам, вращам (рус. *блевать*) – *повръщам* (*Стана ми паратъику, джа бальвям. – Прилоша ми, ще повърна*). < стб. *блъвати са* ‘повръщам, блвам’ (CP/SR 1 1999: 91). Лексемата е разпространена в сръбски, хърватски, словенски, руски, чешки, полски език (БЕР/BER 1 1971: 98).

ближе, близе (рус. *ближний, близ*) – *близък, наблизо*. < стб. *влизъ* нареч. и предл. 1. Нареч. за време: ‘скоро, наскоро, в близко време’. 2. За място: ‘наблизо, в близост’ (CP/SR 1 1999: 90). Наречието е разпространено в сръбски, хърватски, словенски, руски, полски, чешки език (БЕР/BER 1 1971: 56).

браня (рус. *беречь, оберегать*) – *пазя*. < стб. *врннити* ‘възпирам, забранявам някому да извърши нещо’ (CP/SR 1 1999: 115). Глаголът е засвидетелстван в сръбски, хърватски, руски, чешки, полски език (БЕР/BER 1 1971: 74).

вуньо (рус. *вонь, зловоние*) – *лоша миризма*. < стб. *вонна* ‘приятна миризма’ (CP/SR 1999: 185). Думата е разпространена в сръбски, хърватски, словенски, руски, украински, чешки, словашки, полски, горнолужишки език (БЕР/BER 1 1971: 176).

жерда, жорда, сарок (рус. *жердочка, жердь* – *дълъг кол*; укр. *жердина* – *прът*; тур. *сърък* – *дълъг кол*) – *върлина, ритловица на кола, дълъг кол*. < стб. *жрьдь* ‘тояга прът’ (CP/SR 1 1999: 502). Среща се в говори от Силистренско; Провадийско; Странджа; Хасковско; Западна Тракия (Мъжлекова/Mazhlekova 1990: 77–78). Думата е засвидетелствана и в словенски, руски, украински, белоруски, чешки, словашки, полски, горнолужишки и долнолужишки език (БЕР/BER 1 1971: 537).

иштем (рус. *искать*) – *искам, търся*. < стб. *искати* ‘търся, стремя се да открия нещо изгубено, скрито и под.’ (CP/SR 1 1999: 655). Глаголът със значение ‘търся’ е разпространен в родопски говори, в говори от Западна Тракия и в Банат (Мъжлекова/Mazhlekova 1990: 93). Среща се и в сръбски, хърватски, словенски, руски, чешки, полски език (БЕР/BER 2 1979: 87).

клавам (рус. *класть*; укр. *накладати*) – *слагам* < стб. *клати* ‘поставям, слагам, натрупвам’ (CP/SR 1 1999: 723). Освен за родопските говори, лексемата е характерна и за говорите в Странджа; Източна и Западна Тракия;

Солунско; Новопазарско; Корчанско; Мала Азия (БЕР/BER 2 1979: 409). Открива се със същото значение в сръбски, хърватски, словенски, руски, чешки, словашки, полски, кашубски, горнолужишки, долнолужишки, полабски език.

клет, клета (рус. *кладовая*) – *килер, килера* < стб. *кльть* 1. ‘къща, жилище’. 2. ‘стая’ (CP/SR 1 1999: 727). Със значения ‘килер’, ‘изба’, ‘хамбар’, ‘помещение, в което се меси хляб и се държат нощвите’ думата е засвидетелствана в различни говори от Средните Родопи; Пещерско; Дебърско; Етрополе; Тетевен (Мъжлекова/Mazhlekova 1990: 101). Със значения ‘килер’, ‘изба’ тя се употребява в сръбски, хърватски, словенски, руски, а в полски език – със значение ‘дървена постройка’ (БЕР/BER 2 1979: 439).

кликам (укр. *заклик, покликати, викликати, кликати* – *повик, повикам*) – *казвам, викам ѝ* < стб. *клицати* ‘викам високо, крещя, пищя’ (CP/SR 1 1999: 726). Глаголът със значение ‘викам’ се среща, освен в родопски говори от Гоцеделчевско и Девинско, в говори от Видинско, Врачанско, Ломско, Годечко, Свогенско, Трънско и др., а със значение ‘викам, призовавам някого да дойде’ – в говори от Драмско, Брезнишко (Мъжлекова/Mazhlekova 1990: 99). По данни от БДА глаголът със значение ‘викам високо’ е разпространен в говори от Северозападна България чак до р. Янтра; в Пазарджишко, а също в Босилеградско, Скопско, Дебърско, Охридско (БДА ОТ/BDA ОТ Л 85). Регистриран е в сръбски, хърватски, словенски, руски и старочешки език (БЕР/BER 2 1979: 448).

ломи (рус. *ломать, укр. ламати, поламати*) – *чупя, счупя, счупвам* < стб. *ломити* ‘чупя, разчупвам’ (CP/SR 1 1999: 807). Глаголът *ломя* ‘чупя, троша, кърша’ е характерен за българската езикова територия. Със сходни значения се откриват негови съответствия в сръбски, хърватски, словенски, руски, украински, белоруски, чешки, словашки, полски, долнолужишки език (БЕР/BER 3 1986: 467).

люде, людесу, людѝено, людкове (рус. *люди, укр. людина*) – *човеци, хора*. < стб. *людьє* само мн.ч. ‘множество от хора, люде’ (CP/SR 1 1999: 824).

Думата е с широко разпространение по българската езикова територия: освен в родопските говори, в говори от Видинско; Софийско; Кюстендилско; Западна Тракия и др. Характерна е за славянските езици: сръбски, словенски, руски, чешки, словашки, полски, горнолужишки, долнолужишки, полабски език (БЕР/BER 3 1986: 577).

мрази (укр. *мерзнути, мерзти* – *зъзна*) – *студено е. (Вонка дуе и ѝетце мрази)* < стб. *мразити* ‘правя нещо, някого да мръзне, изстудявам’ (CP/SR 1 1999: 869). Освен в родопските диалекти в Смолянско; Ардинско; Маданско; Девинско; Асеновградско, лексемата е в редовна употреба и в говори от Пещерско; Гоцеделчевско; Пловдивско; Хасковско; Странджа; Западна

Тракия и др. (БЕР/BER 3 1995: 277; Мъжлекова/Mazhlekova 1990: 117). Нейни съответствия се откриват в руски, украински, чешки и полски език (БЕР/BER 3 1995: 277).

пазуха (рус. *пазуха*, укр. *пазуха*) – *пазва*, *скут* < стб. *пазочуха* ‘гърди, пазва’. Думата е с широко разпространение по българската езикова територия: освен в родопските говори, се среща още и в Софийско; Самоковско; Кюстендилско; Трънско; Радомирско; Ловешко; Троянско; Старозагорско; Карловско; Ксантийско; Тетовско и др. Открива се в сръбски, хърватски, словенски, руски, украински, чешки, словашки, полски език (БЕР/BER 3 1996: 10).

хлев, *флев*, *флеван* (рус. *хлев*; укр. *хлів* – *обор*) – *обор*, *плевня* < стб. *хлѣвъзъ* ‘обор; сграда, помещение за добитък’ (СР/SR 2 2009: 1142). Дистрибуцията на думата върху българската диалектна територия не е голяма, но нейните ареали са компактни: Силистренско; Варненско; Великотърновско; Провадийско; Преславско; Търговищко; Разградско; Тетевенско; Асеновградско; Смолянско; Маданско; Девинско и др. (Мъжлекова/Mazhlekova 1990: 192–193; БДА. ОТ/ВДА. ОТ: Л 53). Разпространена е в сръбски, хърватски, словенски, руски, чешки, словашки, полски, горнолужишки, долнолужишки, полабски език (Фасмер/Fasmer 1987: 243).

Посочените примери показват по безспорен начин, че архаичната лексика в родопските говори има свои съответствия не само в други български говори, но и в източните, в западните и южните славянски езици. Така че не може да ѝ се търси никаква „помашка“ езикова идентичност. А списъкът с този тип думи може да е много по-дълъг.

В опитите си да представи специфична лексика от „помашкия говор“, която има свои съответствия в руски и украински език, Е. Балъчки стига до крайности, като включва названия от съответните езици, нехарактерни за родопските говори: *бандюга* (укр. *бундючний* – *надут човек*) – *бандит*, *невъзпитан човек* (в случая не става ясно защо авторката не е отбелязала руската дума *бандюга* ‘бандит’); *бедняга* (рус. *бедняга*) – *жалък*, *окаян*, *беден*; *вкратце* – (рус. *вкратце*, *коротко*) – *накратко*; *думем*, *думова* (рус. *думать*) – *мисля*, *говоря*. (в българските говори лексемата *думам* се употребява със значение ‘говоря’); *изпортилу* (рус. *портить*) – *развалило* и др.

А в тези опити на Е. Балъчки да търси лексикални паралели между „помашкия говор“ – от една страна, и руски и украински език – от друга, също се откриват грешки:

ваннож, *фаднож* (рус. *однаждый*) – *заедно*, *веднъж*. В родопските диалекти наречието за начин *ваннош* с представения графичен вариант *фаднож* се употребява със значение ‘заедно, едновременно’, но не и с второто значение ‘веднъж’, както е отбелязано.

кравено (рус. *красный*, *алый*) – *червено*; в друга речникова статия: *кравено* – *алено*, *здрaво* (за човешко състояние) (*Иетце си кравено*). В случая

не може да се търси близост между думите с именни основи *крав-* (*кръв-*) и *крас-*. В старобългарски писмени паметници са засвидетелствани прилагателните *красънъ* ‘с красив външен вид’, ‘цветущ’ и *кръвънъ* ‘кръвен, кръвав, окървавен’ (СР/SR 1 1999: 758).

лети, летнува, лити (рус. *лѣтъ из ведро*) – *вали из ведро*) – *вали*. Глаголът с това значение е разпространен освен в Среднородопието, в говори от Странджанско, Хасковско, Източна Тракия, Западна Тракия, Шуменско, Провадийско, Новопазарско (БДА. ОТ/ВДА. ОТ Л 93). Етимологията му се извежда от глагол *летя* с начално значение ‘това, което лети (пада) (от небето)’ (БЕР/BER 3 1986: 374), а не се свързва с глагол *ляя, изливам*.

солюкю, солко (от рус. *сколько*) – *толкова*. В случая наречието за количество и степен *солюкю* се явява морфологичен вариант на наречието *толкова* и няма връзка с руското въпросително местоимение за количество *сколько* ‘колко’.

прогюма (рус. *проглотить – гълтам*) – *закуска*. Лексемата, разпространена в Средните Родопи, в Странджа и в югозападните български говори, е от гръцки произход, от грц. *πρόγευμα* ‘сутрешна закуска; обяд’ (БЕР/BER 5 1996: 751), *πρόγευμα* *закуска* (ГБР/GBR 2004: 794) и няма връзка с руския глагол *проглотить*. По данни от Обобщаващия том на Българския диалектен атлас названието със значение ‘обедно ядене’ е разпространено в Гоцеделчевско, Сярсско и Зъхненско (БДА. ОТ/ВДА. ОТ Л 20).

пуганец (рус. *пугало*) – *плашило, страшилище*. В родопските говори (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Широколъшки район; Ковачевица, Гоцеделчевско) думата се употребява със значение ‘зъл дух, който според поверието между Коледа и Богоявление броди нощно време, преди да пропеят първи петли’. Облик *погàнец* със значение ‘отвратителен, лош, презрян човек’ се среща в руски, украински, сръбски и хърватски език (БЕР/BER 5 1996: 419).

Посочените по-горе примери отново показват лингвистичната некомпетентност на авторката, особено що се отнася до опитите ѝ да съпостави родопска лексика с руска и украинска.

В края на речника Е. Балъкчи обобщава: „Помашкият речник съдържа следните думи: 557 – неизследвани, 292 – турски, 165 – руски, 124 – арапски, 97 – украински, 36 – персийски, 14 – други (гръцки, италиански, френски). В процентно отношение имат следните показатели: 56% – неопределени думи, 29% – турски думи, 17% – руски думи, 10% – украински, 9% – арапски, 4% – персийски, 2% – други. Близо 6% от руските и украинските думи имат един и същи корен. От общо 29% – турски, арабски и персийски, едва 5% са преминали по религиозен път в помашкия речник“ (с. 59). За съжаление, авторката не коментира дори с предположение какви по произход са неизследваните 557 думи, а те, дори да не са от домашен произход, са характерни за българския език. Буди недоумение фактът, че

не са били изследвани. Не стават ясни причините за това. Както бе посочено, т.нар. руски и украински думи са характерни за българския език и за неговите териториални говори. А че едва 5% от турските, арабските и персийските думи са преминали в родопските говори „по религиозен път“, не значи че останалите заемки от тези езици са преминали в българския език в резултат на „над 1600-годишно турско езиково влияние на Балканите“! Влиянието на въпросните езици върху българския език в резултат на 500-годишното османско владичество на Балканите е факт.

В книгата са изброени „някои имена на местности и ястия, характерни за помашките райони“! (с. 59), които също събуждат куп въпроси. Например ястия като *житку млеку, кашник, клин, лют ариз, марудници, мачкань, пататник, патетев лучник, питена каша, трахана, тенурки, фодулки* са характерни и за трапезата на местните християни в Родопите, а названията – за речта им. Ястието, назовавано *трахана*, е разпространено в Чирпанско; Ямболско; Чепино; Разлог; Петричко; Пловдивско; Хасковско; Странджа; Западна Тракия; Костурско (БЕР/BER 8 2017: 191). Едва ли в случая става въпрос за „помашко“ езиково влияние.

За публикуваните на с. 60–61 под заглавие „Напеналки“ пословици и поговорки авторката споделя: „В помашкия диалект използването на пословици е едно естествено изразяване на мисли, поучения, или издумването на нещо „со кратце и со благце“, както го наричат те“ (с. 60). Подобно на цитираната по-горе лексика, и за пословиците няма как да се приеме, че са „помашки“, защото народното творчество на местното еднородно българско население в Родопите от двете конфесионални групи – християни и мюсюлмани – особено пословиците и поговорките, няма как да се разделят на „помашки“ и християнски. От друга страна, голяма част от пословиците са характерни като цяло за българската етнографска и езикова територия. Ето някои примери: *Ага дойде време и сухуну гари и мокруну; Ат имене главоса ни бали; Барчина с барчина ни со збира, ам чулек с чулек са сбира; Блачкусу бално ни знае; Вари го печи го, пак на гайда пахнува; Де гу буташ, де са клати; Йола си збери вересите; На криво дарву крива чувия; На чулекан ни хубусто, ни иманйесу са йаде; Ни са води, ни са кара; Полни очи празни роки; Рани душа да та слуша; Со кротце и со благце и со малку тютек; Своршиха са будалине, астанаха ахмацине.* В случая не са включени дадените от авторката обяснения на пословиците, сред които също има примери с неточно и неправилно тълкуване.

А публикуваните на с. 62 „Наричания за Адерлез“ (Наричания за Гергьовден) спокойно могат да се приемат и като употребявани от родопски християни: *На кутро е касметян киткана хи да са сворне; Па кьошкочевене да седи бешибирлици да браи; На кутро е касметян киткана хи да са сворне; Голям късмет да име чорбаджийка да стане! На кутро е касметян киткана хи да са сворне; Сормени терлици да носи па китеници да*

станя; На кутро е касметян киткана хи да са сворне; На чобанче да пристане мандрана му наслед...

Изводи

С публикацията си Е. Балъкчи прави опит да утвърди съществуването на „помашки говор“ в Родопите, игнорирайки наличието на изконно българско християнско население там, като същевременно не описва никакви характерни особености и отлики на този говор от останалите български говори в Родопите и в другите краища на българската езикова територия. Авторката не се съобразява с обективните проучвания на български и чужди езиковеди, посветени на родопските говори, нито с утвърдената класификация на тези говори като част от българската диалектна територия, като дори пише за „помашки езиков фонд“. Няма как лексиката на родопските говори да бъде определена като „помашка“, защото тя е характерна и за речта на родопските българи християни. Неоспорим факт е наличието на общи лексикални особености на рупските говори, част от които се явяват родопските говори. На специалистите е известно, че архаичните и самобитни родопски говори на българския език, подобно на другите български говори, са съхранили характерни особености, засвидетелствали различни етапи от историческото развитие на българския език. Прегледът на лексиката, включена в публикацията, показва единността на българската езикова територия, а също и несъстоятелността на опитите за незначително на историята на най-стария засвидетелстван писмен славянски език. Настоящата публикация се явява отговор на поредния опит да се утвърди наличието на отделен „помашки“ етнос със специфична материална и духовна култура, различна от тази на българите християни в Родопите и в другите краища на българската етническа територия.

Благодарности

Статията е подготвена в изпълнение на Националната научна програма „Културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие“, финансирана от Министерството на образованието и науката.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Първата част на статията е публикувана в сп. „Български език“, 2021, кн. 1, с. 65–82.

² Всички цитати от книгата на Е. Балъкчи се привеждат в автентичния им вид, като правописните и печатните грешки се отбелязват с курсив при съответната буква.

ЛИТЕРАТУРА

БДА. ОТ: *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. I–III. Фонетика, акцентология, лексика.* София. Книгоиздателска къща Труд.

- БЕР 1 1971: *Български етимологичен речник*. Т. 1, А – З. София, Издателство на БАН.
- БЕР 2 1979: *Български етимологичен речник*. Т. 2, И – крепя. София, Издателство на БАН.
- БЕР 3 1986: *Български етимологичен речник*. Т. 3, крес – минго. София, Издателство на БАН.
- БЕР 4 1995: *Български етимологичен речник*. Т. 4, минго – падам. София, Издателство на БАН.
- БЕР 5 1996: *Български етимологичен речник*. Т. 5, падеж – пускам. София, Издателство на БАН.
- БЕР 6 2002: *Български етимологичен речник*. Т. 6, пускам – словарь. София, Издателство на БАН.
- БЕР 7 2010: *Български етимологичен речник*. Т. 7, слово – терявам. София, Издателство на БАН.
- БЕР 8 2017: *Български етимологичен речник*. Т. 8, тесам – фякалка. София, Издателство на БАН.
- ГБР 2004: *Гръцко-български речник*. Пловдив, МАГ 77.
- Мъжлекова 1990: *Мъжлекова, М. Речник на старобългарски думи в днешните български говори*. София, Издателство на БАН.
- Райчевски 2004: *Райчевски, Ст.* Българите мохамедани. София. Български бестселър – Национален музей на българската книга и полиграфия.
- СР 1 1999: *Старобългарски речник*. Т. 1, А – Н. София, Издателство „Валентин Траянов“.
- СР 2 2009: *Старобългарски речник*. Т. 2, О – У, София. Издателство „Валентин Траянов“.
- Стойчев 1965: *Стойчев, Т.* Родопски речник. – *Българска диалектология. Проучвания и материали*, кн. 2, 1965, с. 119–314.
- Фасмер 1987: *Фасмер, М.* Этимологический словарь русского языка. Т. 4. (Ш – ящур). Москва. Прогресс.

REFERENCES

- BDA. OT: *Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. I–III. Fonetika, aktsentologiya, leksika*. Sofia. Knigoizdatelska kashta Trud.
- BER 1 1971: *Balgarski etimologitshen rechnik*. Т. 1, А – Z. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- BER 2 1979: *Balgarski etimologitshen rechnik*. Т. 2, I – krepya. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- BER 3 1986: *Balgarski etimologitshen rechnik*. Т. 3, kres – mingo. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- BER 4 1995: *Balgarski etimologitshen rechnik*. Т. 4, mingo – padam. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- BER 5 1996: *Balgarski etimologitshen rechnik*. Т. 5, padezh – puskam. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- BER 6 2002: *Balgarski etimologitshen rechnik*. Т. 6, puskam – slovar. Sofia. Izdatelstvo na BAN.

- BER 7 2010: *Balgarski etimologitichen rechnik*. T. 7, slovo – teryasvam. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- BER 8 2017: *Balgarski etimologitichen rechnik*. T. 8, tesam – fyakalka. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- Fasmer 1987: *Fasmer, M.* Etimologicheski slovar' russkogo iazyka. T. 4 (Sh – yash-tur). Moskva. Progress.
- GBR 2004: *Gratsko-balgarski rechnik*. Plovdiv, MAG 77.
- Mazhlekova 1990: *Mazhlekova, M.* Rechnik na starobalgarski dumi v dnešnite balgarski govori. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- Raychevski 2004: *Raychevski, St.* Balgarite mohamedani. Sofia. Balgarski bestselar – Natsionalen muzey na balgarskata kniga i poligrafija.
- SR 1 1999: *Starobalgarski rechnik*. T. 1, A – N. Sofia. Izdatelstvo “Valentin Trayanov”.
- SR 2 2009: *Starobalgarski rechnik*. T. 2, O – U. Sofia. Izdatelstvo “Valentin Trayanov”.
- Stoychev 1965: *Stoychev, T.* Rodopski rechnik. – *Balgarska dialektologiya. Pro-uchvaniya i materialy*, kn. 2, 1965: 119–314.

✉ Доц. д-р Георги Митринов
Секция за история на българския език
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assoc. Prof. Georgi Mitrinov, PhD
Department of History of Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria